

Ph.D ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Bernáth Andrea:

BARATINSZKIJ FILOZOFIKUS KÖLTÉSZETE

Debrecen, 2002.

I. Az értekezés tárgya és célkitűzései

A 19. század első felének orosz költészetében, a legkiemelkedőbb lírikusok életművének értelmezésekor és értékelésekor - Puskin és Lermontov nagyságának elismerése mellett - Baratinszkij költészete háttérbe szorul. Általános tendenciának tekinthető, hogy életművének egészét, vagy legalábbis korai szakaszát, romantikusnak nevezik, és legfőbb alkotói törekvésként jellemzik annak az elégedetlenségnek a kifejezését, amelyet Baratinszkij, saját költői tevékenységét mérlegelve és Puskinéhoz hasonlítva, önmagával szemben érzett. Puskin zsenialitása és kor orosz líráját meghatározó szerepe természetesen nem kérdőjelezhető meg, alkotói nagysága nem múlható felül, mégis az orosz líra aranykorának egyoldalú értelmezése vagy leértékelése lenne, ha Baratinszkijt egyszerűen Puskin 'árnyékának' tekintenénk. Baratinszkij életművének mértékadója a puskinsi életmű, attól mégis különböző, egyéni és önálló, Puskin szerint is. Olyan szellemi pozíció vállalásáról tanúskodik, amely a korszak orosz lírikusai közül csak Baratinszkij sajátja, és olyan kultúrtörténeti feladatot vállal, ami szükségszerűen belső ellentmondásokat eredményez. Nem megalapozatlan tehát az az általános kritikai vélemény, amely Baratinszkij líráját az ellentétekben gondolkodás felől közelíti meg; ugyanakkor a szembeállítás romantikus módja, illetve a költői én versekben kifejeződő pozíciójának egyértelműen romantikus jellege megkérdőjelezendő.

Az értekezés az orosz lírikus gondolati elégiáira összpontosít, konkrét művek értelmezésén keresztül igyekszik minél több oldalról megvilágítani ezt a sajátos alkotói viszonyulási módot. Műveinek jellegzetessége a kordivat szerint íródott és az adott korban élénk vitát kiváltó elbeszélő költeményeiben, valamint a kor aktualitásához kötött epigrammáiban és episztoláiban ez kevésbé mutatkozik meg. Az értelmezett költemények vizsgálata – a Baratinszkijt kutató szakirodalom általános tendenciájával szemben – nem kronologikus elvet követ. A korai és későbbi művek összehasonlításával szemben egyfajta tematikus megközelítés kerül alkalmazásra, azokra az ellentétekre és gondolati párhuzamokra építve, amelyek Baratinszkij fiatalkori és késői elégiáiban egyaránt végigkövethetők. A felvetett kérdések megválaszolásában mutakozó költői és gondolati fejlődés bemutatása mellett fontos célja a dolgozatnak, hogy kiemelje az életmű egységét, a gondolati pozíció alapvető irányultságának következetesen vállalt és egyéni módját. A baratinszkiji alkotói magatartás bemutatása nem terjed ki a költő összes elégiájának értelmezésére; azokra fektet hangsúlyt, melyekben a szellemi pozíció leglényegesebb aspektusai közvetlen módon nyernek kifejezést, és ugyanígy másodlagosnak veszi a művek életrajzi vonatkozásait is.

Baratinszkij költészetének értelmezésénél az értekezés szerzője fontosnak tartja a kor meghatározó szellemi törekvéseinek az orosz lírikus műveiben megmutatkozó hatásának feltárását, illetve annak bemutatását, mennyiben határolható el a Baratinszkij által elfogadott alkotói

magatartás a 19. század első felében uralkodó filozófiai és művészeti irányzatoktól. A kor példátlanul gazdag költészetében jelenlévő változatosság - a romantika dominanciája idején -, a puskinsi klasszika és az ortodox kereszténység keretei között, Baratinszkij lírájának sajátos jelleget kölcsönöz. Az összehasonlítás alapja a nyugat-európai romantika (a tulajdonképpeni polgári romantika) szellemi-művészi törekvéseinek bemutatása, a Puskin költészetében normaként, követelményként megfogalmazott klasszikus-arisztokratikus alkotói magatartás, valamint a lermontovi szellemi lázadáshoz viszonyuló polgári klasszika legfőbb szempontjainak érzékeltetése.

II. A megközelítés módszere

Az életmű lényegének, Baratinszkij szellemi pozíciójának meghatározása a költő 1819. és 1844. között írt, közel 50 művének bemutatására épül. A módszer lényege nem a művek formai elemzése, hanem a lét alapkérdéseit metafizikai igénnyel felvető és megválaszoló alkotói magatartás értelmezése. A filozofikus költészet Baratinszkij lírájában megvalósuló lehetőségeinek kifejtése a szellemi-művészi pozíció sajátosságainak meghatározásán keresztül történik.

A versek értelmezésénél használt, és az értekezés bevezetőjében kifejtett fogalmak a Fejér Ádám és Szalma Natália által kidolgozott ontikus kultúrtörténeti módszer fogalomrendszerének részei; a hagyományos és modern, illetve a korábbi szakirodalomban alkalmazott fogalmakat és meghatározásokat nem kizáró jellegűek, de azokat, és segítségükkel az értelmezett műveket, új megvilágításba helyezik. Ez a fogalomrendszer, valamint az alkalmazásával megvalósuló megközelítési-feldolgozási mód a szellemi alkotás igazságoz, a lét egészéhez (a lét Heidegger által alkalmazott fogalmát használva), a filozófiai és vallási értelem metafizikai egységéhez-teljességéhez való viszonyát veszi kiindulási pontnak és mértékadónak. A megközelítés Baratinszkij transzcendenciára irányuló, de a transzcendens értéket az életben kereső és érvényesíteni akaró alkotói magatartásának lényegével szorosan összefügg, és természetesen adódó megközelítésként fogható fel, a formális elemzésekhez vagy más értelmezési módokhoz képest a legtöbb segítséget adhat.

Az alkalmazott vizsgálati módszer legfontosabb és leggyakrabban visszatérő fogalma a transzcendens, egy és oszthatatlan, nem e világi, de ezért a viláért való személyes *igazság* (Isten, mint egyetlen valóság). A mű és a mű létrejöttében élő alkotói pozíció elsődleges értékmérője a hozzája közeledő ember értelemtapasztalásra törekvő szellemi igénye. A szellemi alkotás igazságra, mint legfőbb értékre irányultsága alapvető követelmény minden művel és alkotóval szemben, de konkrét megnyilvánulását tekintve többféle lehet. Ennek értelmében szükséges az igazság transzcendens szempontja felől közelítő (arisztokratikus, kultúráképviselői), illetve az életbeli érvényesítés szempontját alapul vevő (polgári) pozíciók elkülönítése, emellett pedig a romantikus és

klasszikus látásmód művészettörténeti kortól részben függetleníthető kettősségének, kölcsönös egymásra hatásának és összefüggésének megvilágítása.

A romantikus és klasszikus alkotói pozíciók jellegzetességeinek bemutatásakor az értekezés első része azokat a tendenciákat vizsgálja, amelyek a baratinszkiji megközelítés szellemi háttérének formálódásában szerepet játszanak. Ezeket a problémákat a fent említett fogalomrendszerből kiindulva világítja meg; nagy hangsúlyt fektetve az arisztokratikus és polgári, illetve klasszikus-romantikus szembeállításokra, és az egy időben egymás mellett létező eltérő pozícióknak egységükben értelmezendő, egymást átmenetileg kiegészítő jelentőségére, rangsor vagy negatív megkülönböztetés hangsúlyozásának elkerülésével.

A Baratinszkijjal foglalkozó szakirodalom általános áttekintésében is ez a fogalomrendszer játszik döntő szerepet. A romantika korában felvetődő legfontosabb kérdések egyike a művészet igazságra vonatkoztatása; a kérdésre adott válasz mégsem egyértelműen vagy kizárólag romantikus. A szakirodalom álláspontját ennek megfelelően olyan módszerrel érdemes nyomon követni, amely a romantika jellegzetességeit keresve közelíti meg Baratinszkij műveit.

Mind Baratinszkij kortársai, mind pedig az utókor kutatói az életmű, s azon belül bizonyos művek mély gondolatiságát, filozofikus jellegét emelik ki legfontosabb jellemzőként. A művek megközelítésének alapvető feltétele azoknak a szempontoknak a megvilágítása, amelyek a költészet és a filozófia érintkezéséből, találkozásából adódnak. A (gondolati) költészet és a filozófia egységének megértésében lényeges szempont, az alkotó szellemi pozícióját formáló filozófiai hatások megemlítése mellett, a rajtuk túlmutató metafizikai igény tisztázása (a lét alapkérdéseit felvető alkotói magatartás létre és életre irányultságának összetettsége). A filozofikus költészet értelmezésének másik szempontja a *műfaj*iságból indul ki. A schilleri elégia-fogalom alkalmazása Baratinszkij műveinek értelmezésekor is elsődleges érvényű: az *ideál-valóság* eltávolodására (a romantika alapvető kettősségére) épülő műfaj Baratinszkij gondolati költészetében az *élet és a lét* számos ellentmondásának kifejtéséhez biztosít műfaji keretet.

A verselemzések nem példák Baratinszkij szellemi pozíciójának jellemzésére, mivel nem a tartalom formába öntését veszik alapul, hanem azt a momentumot, amelyben a gondolat és annak kifejezése egyszerre születik. A versek értelmezésének módszere a szövegben és a mű létrejöttében végbemenő megértés, ahol a mű megírása és a léttapasztalás egy és ugyanaz.

III. Eredmények és következtetések

A választott versek elemzése-értelmezése alapján (szemben az irodalomtörténet általános véleményével) megállapítható:

1. Baratinszkij költészete – bár kibontakozásában és formai jegyeiben, főleg a korai költeményeket tekintve, a klasszicizmus hatását mutatja, és rokonságot fedezhetünk fel a romantikában elterjedt kifejezési mód bizonyos sajátosságaival is, mégsem nevezhető romantikusnak vagy a klasszicizmushoz szorosan kötődő alkotónak. Elutasítja a ráció érzelemhez-lélekhez képest elsődleges szerepét, és tisztán látja a felvilágosodás szellemiségének tévútra vivő egyoldalú értelmezéséből adódó veszélyeket, de nem fogadja el a nyugati romantikát meghatározó meghasadság (ideál és valóság, értelem és érzelem, lélek és szellem, transzcendens és immanens, általános és egyéni...) abszolutizálásának lehetőségét sem.
2. Noha az ellentmondások tapasztalata személyes és mélyen átélt, a feloldást és a harmónia létrejöttét Baratinszkij nem az élettől-világtól függetlenül, a transzcendencia távolságába és a beláthatatlan jövőbe helyezve képzei el.
3. Nem romantikus alkotó abból a szempontból sem, ahogyan a romantikában alapvető művészi és emberi magatartásként jelentkező lázadás kérdéséhez viszonyul. (Nem állítja az értelemtapasztalás evilági lehetetlenségét; az igazságot, illetve életre vonatkoztatásának lehetséges és nélkülözhetetlen voltát sem közvetve, sem közvetlenül nem kérdőjelezi meg.)
4. A Baratinszkijt Puskinnal összevető kultúrtörténeti megközelítés eredményeként elmondható, hogy a két alkotó elsődleges szellemi szempontját és az embernek az igazság tapasztalatában betöltendő alkotói feladatát tekintve egyaránt klasszikus, tehát a minden ellentmondáson felülemelkedő egység tapasztalatából kiinduló. A megkülönböztetésnek jelen esetben azt kell kiemelnie, hogy a léttapasztaláshoz (a keresztény kultúra igazságához) hogyan jut el a szellemi szempontból arisztokratikus Puskin, illetve a polgári pozíción álló Baratinszkij. Míg Puskin műveit a kultúra értékeinek az ellentmondásoktól független, azok feloldására nem törekvő *képviselő* híjja életre, addig Baratinszkij az *érvényesítés* feladatát, az értékek életbe hozását tartja elsődlegesnek, éppen ezért ellentmondásokkal, az érvényesítés nehézségével kell számolnia. Az elégiáiban felvetődő kettősség, dilemma és pesszimizmussal határos elkeseredettség, vagy akár a lázadás kísértése ezért nem azonos a romantika életérzésével. Az egyszerre polgári és klasszikus viszonyulási mód belső ellentmondásának következménye inkább: a valóságként értett igazságtól eltávolodó élet és benne a transzcendencia felé törekvő ember helyzetének kettősségével függ össze.

5. A két eltérő alkotói pozíció a művek intertextuális érintkezésének vizsgálatakor is ezt a szembenállást mutatja: a Baratinszkij által példaként és célként állított egység, értelem és teljesség a puskinsi mű, s a Puskin arisztokratikus módon felülemelkedő alkotói magatartásában nem részletezett kérdések kifejtése Baratinszkij gondolati költészete.
6. A filozofikus elégiák költői nyelvét is e kettős kultúrtörténeti szerep határozza meg; (a Baratinszkijt kutatók gyakran hangsúlyozzák a sajátos, harmonikus pontosságra törekvő költői nyelv jelenlétét). Baratinszkij kifejezésmódja a romantikus költészet jellegzetes szóválasztásától és formai jegyeitől lényegesen különbözik. A filozofikus tartalomnak megfelelően tiszta, a gondolati mozgást követő és közvetlen, ugyanakkor az egységben látásra és teljességre törekvéssel összhangban a sokszínűség és összetettség harmóniája jellemzi. A sokféle nyelvi stílus összhangja az ellentéteket felülről értelmező alkotói magatartás jellemzője.
7. A műértelmezések alfejezetekbe sorolását az egyes versekben választott létmegközelítési létértelmezési kiindulópontok különbözősége alakítja, de az egyes csoportokon belül is érdemes figyelmet szentelni az alkotói szellemi pozíció kiteljesedésének, a filozofikus jelleg elmélyülésének. Nem tekinthető indokoltnak az a feltételezés, mely szerint a korai művekből a későbbiek gondolati mélysége teljesen hiányzik, és az sem, hogy Baratinszkij életműve a klasszicizmustól a romantika irányába halad. A filozofikus megközelítés igénye a korai alkotásokban is jelen van, a romantika és a klasszicizmus hatása pedig inkább formai, mint létmegközelítési mód egészét tartalmilag meghatározó.
8. A szellemi pozíció és létmegközelítés egyes aspektusai és kiindulópontjai alapján adódó értelmezés az alkotói fejlődés kiemelése mellett megállapítja, hogy az *alkotás*-költői küldetés témáját megfogalmazó versekben Baratinszkij kettős feladattal néz szembe: nemcsak a transzcendens értékek, hanem a világ – az élet szempontját is figyelembe kell vennie, saját tevékenységének értelmét a költő a képviselő értelmével és eredményességével hozza összefüggésbe. Baratinszkij *lázadáshoz* való viszonyulásának meghatározásakor a nem romantikus pozíció kibontakozása a legfontosabb szempont, a lázadás soha nem eredmény vagy végső következtetés, csak egy átél majd elutasított lehetőség. Az ember *szabadságát* megközelítő versekben az ember sors, illetve külső körülmények általi determináltságának gondolata Baratinszkij lírájában másodlagos a szellemi szabadságnak a keresztény kultúrában az igazság, a helyes út választásaként értett elfogadásához képest. A *természet*, a romantikus művészet panteista természetfelfogásától jól elkülöníthető módon, az orosz lírikus számára csak az ember által tehető értelmessé, önmagában nem tükrözheti vagy közvetítheti Isten jelenlétét, de utalhat a létre. A hagyományos érzelem-értelem szembeállítás meghaladásával együtt a *szerелеm* is, a lélek is, az igazság személyes tapasztalatának lehetőségét teremti meg; a *szülőföld* szeretete - a hagyományhoz kötődés kifejezése

mellett - az általános gondolati kérdések kifejtésében kevésbé hangsúlyozott. Az emberi lét fizikai korlátozottságának és a végtelen felé törekvő léleknek-szellemnek az ellentmondása az *öröklét* e világon is érvényesítendő követelményében és hitében egyensúlyozódik ki.

9. Baratinszkij *elbeszélő költeményei* inkább utalnak a romantika hatására, mint elégiái; ugyanakkor közvetve lehetőséget adnak a költőnek arra hogy kifejtse az alkotás elsődleges céljáról vallott nézeteit, a poémákhoz írt *Előszók* és az *Antikritika* azt az alkotói pozíciót foglalják össze és tudatosítják, amely a versek művészi és témabeli sokszínűségében és filozofikus mélységében elsődlegesen megragadható.
10. Az értekezés további feladatokat vethet fel: a hagyományosan (és sokszor nem megalapozott módon) egységesen romantikusnak nevezett 19. század eleji orosz líra sajátos - a nyugat-európai romantikától eltérő - jellegének meghatározását, illetve a kor orosz költőinek árnyaltabb, az igazság-megközelítés szempontjából kiinduló értelmezését.

Az értekezés témájához kapcsolódó publikációk:

Пушкин и Баратынский

Dissertationes SLAVICAE, SECTIO HISTORIAE LITTERARUM XXI, JATE Szláv Filológiai Intézet, Szeged, 1995., 126-133.o.

Baratinszkij

Phoenix, JATE, Szeged, 1996., 47-50.o.

Lermontov szerelmi lírája

Lermontov és a szellemi lázadás tisztasága, Szegedi Bölcsészfüzetek, SzTE Kultúrtörténeti Stúdiumok, Szeged, 2000., 108-119.o.

Lermontov és Baratinszkij

Lermontov és a szellemi lázadás tisztasága, Szegedi Bölcsészfüzetek, SzTE Kultúrtörténeti Stúdiumok, Szeged, 2000., 120-131.o.